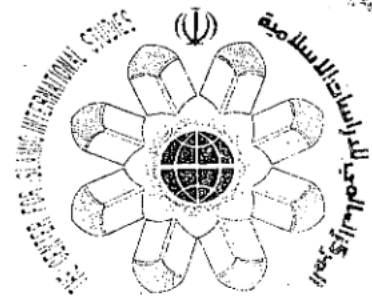

کتابخانه جامع
حاجت الملک
معاونت پژوهش
مرکز جهانی علوم اسلامی

مرکز جهانی علوم اسلامی
جمهوری اسلامی ایران - قم - ۱۳۵۸

انوار

مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی

خداشناسی در صحیفه سجادیه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته فقه و معارف اسلامی

گرایش: کلام اسلامی

نگارش: سید اظهر علی موسوی

استاد راهنما: محمد علی مجد فقیهی

استاد مشاور: حجة الاسلام و المسلمین محسن اصغری

خرداد ۱۳۸۶

کتابخانه جامع مرکز جهانی علوم اسلامی

شماره ثبت: ۵۱۷

تاریخ ثبت:

□ مسؤلیت مطالب مندرج در این پایان نامه به
عهده نویسنده می باشد.

□ هرگونه استفاده از این پایان نامه با ذکر منبع،
بلاشکال است و نشر آن در داخل کشور منوط به
اخذ مجوز از مرکز جهانی علوم اسلامی است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اهداء:

اثر حاضر را به ساحت مقدس پیامبران الهی و رسولان آسمانی، پیشوایان پاک و راستین به ویژه پیامبر اعظم ﷺ و ائمه معصوم و پیشوای منجی عالم امکان و عدالت گستر جهان حضرت مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف، مربیان، معلمان و عدالت پیشگان واقعی جوامع بشری و متفکران و مصلحان شور و شعور آفرین، پیشکسوتان عرصه اجتماعی، اصحاب اندیشه، فرهنگ و قلم، احیاگران عدالت اجتماعی، علماء و دانشوران عدالت‌گرا، آنانی که همواره چون مشعل فروزان، فراروی راه امت اسلامی بوده و گل ایمان و عدالت در باغچه دل رویانده‌اند، آنانی که شوری در سر، سوزی در سینه، طرحی برای ساختن و تصمیمی برای عمل نمودن دارند، به ویژه اندیشوران و مصلحان اجتماعی که از طرف حق تعالی نازل شده‌اند.

تقدیر و تشکر:

حمد و سپاس خدایی را که این توفیق را به بنده عنایت نمود که در جوار کریمه اهل بیت علیهم السلام و با توجهات حضرت ولی عصر ارواحنا فداه این تحقیق را به پایان برسانم، لازم می دانم که مراتب سپاس و قدردانی خود را از استاد محترم جناب حجة الاسلام و المسلمین محمد علی مجد فقیهی به عنوان استاد راهنما که راهنمایی های ارزنده و دلسوزانه خود را ارائه فرمودند؛ و استاد ارجمند حجة الاسلام و المسلمین محسن اصغری که به عنوان استاد مشاور با مشورت های ارزنده و بی دریغ خود یاری رساندند، و مسئولین اداره پایان نامه، کتابخانه ها که با همکاری صمیمانه شان اینجانب را یاری نمودند اعلام نموده و از خداوند منان برای این عزیزان توفیق روزافزون را مسئلت دارم.

چکیده

بنده به حسب توان علمی خود، بحث «خداشناسی در صحیفه سجاده» را به ترتیب ذیل پرداختم:

بحث ما مشتمل بر شش فصل می‌باشد، فصل اوّل مشتمل بر کلیات است که در آنها، مختصر زندگی امام سجاده علیه السلام، معرفی اجمالی صحیفه سجاده، انواع شناخت، اهمیت شناخت خدا، ضرورت بحث، طرح مسأله، سوالات فرعی، فرضیه‌ها، هدف، پیشینه بحث، پرداخته‌ام.

در فصل دوم: بحث را به دو قسم تقسیم کرده‌ام: ۱. امکان شناخت خدا، ۲. ابزار شناخت، امکان شناخت از جهت کنه ذات الهی محال می‌باشد، البته از شناخت لازم محروم نیستیم، می‌توانیم خداوند قدوس را در یک حد بشناسیم، در ابزار شناخت، عقل، فطرت، حس، قلب را مطرح نموده‌ام، با عقل، فطرت، قلب می‌توان خداوند را درک کنیم، البته از حس هرگز شناخت خداوند قدوس ممکن نمی‌باشد، از براهین عقل که مطرح نموده‌ایم، برهان نظم، برهان وجوب و امکان، و برهان صدیقین هستند، شناخت به عقل و فطرت، شناخت حصولی است، و شناخت به قلب شناخت حضوری است که اشرف‌ترین راه به رسیدن و شناخت خداوند می‌باشد.

در فصل سوم: شناخت خدا از راه، آیات، مطرح نموده‌ام، که این بحث به دو بخش تقسیم نمودم: ۱. آیات انفس، ۲. آیات آفاق، در بحث اوّل، نشاهای خداوند که در خود جسم انسان، می‌باشند مطرح نمودیم، مثل آفرینش انسان، خواب انسان روزی انسان و غیره، در بحث دوم نشاهای که در عالم جهان موجود می‌باشد بحث کرده‌ام، که حسب ذیل می‌باشند: ۱. آیات خدا در قمر، ۲. آیات خداوند در آفرینش شب و روز ۳. آیات الهی در رعد، برق، ابر، باران، ۴. آیات الهی در کوه‌ها از دعای صحیفه سجاده و آیاتی قرآنی بحث را پرداختم.

در فصل چهارم، درباره صفات خداوند بحث کرده‌ام اوّل تقسیمات صفات را ذکر کرده و سپس از جهت صفات ثبوتیه و سلبیه بحث کرده‌ام، در صفات ثبوتیه خدا، عالم، قادر، حی، عزیز، مرید، سمیع، بصیر، ازلی و ابدی، رحمن، رحیم، حکیم، حلیم را ذکر کردم، و در صفات سلبیه، نفی مثل نفی ضد، نفی شرک، نفی رؤیت، نفی جسم، مکان، جهت، و نفی حلول را بیان کرده‌ام.

فصل پنجم درباره آثار معرفت خداوند است که در آنها، خوف، امید، اطمینان، آمادگی آخرت، موحد بودن، شکر، خشوع و خضوع و توکل را بیان نموده‌ام.

فصل ششم، استنتاج و جمع‌بندی است، که کل فصول را به طور اجمال از جهت جمع‌بندی و استنتاج ذکر کرده‌ام.

فهرست مطالب

- اهداء: ..... □
- تقدیر و تشکر: ..... □
- چکیده ..... □

فصل اول: کلیات

- زندگانی امام سجاده (ع) ۲
- معرفی اجمالی صحیفه سجادیه ۳
- اهمیت خداشناسی ۸
- ضرورت بحث ۸
- الف - دفع ضرر محتمل ۹
- ب - وجوب شکر منعم ۹
- طرح مسئله ۱۱
- سوالات فرعی ۱۱
- فرضیه ها ۱۱
- هدف ۱۱
- پیشینه بحث ۱۲
- روش تحقیق ۱۲

فصل دوم: امکان شناخت ذات خدا و ابزار شناخت خدا

- امکان شناخت کُنه ذات الهی ۱۴
- ابزارها و راه‌های شناخت خدا ۱۹
۱. فطرت ۱۹

۱۹	فَطَّرَ در لغت
۲۰	فطرت در لغت
۲۱	معنای اصطلاحی فطرت
۲۱	ویژگی های فطرت
۲۱	خداشناسی به وسیله فطرت
۲۵	۲. خداشناسی به وسیله عقل
۲۵	۱. تقویت ایمان
۲۵	۲. ثبات ایمان
۲۶	عقل
۲۶	عقل در لغت
۲۷	عقل در اصطلاح
۲۸	برهان وجوب و امکان
۲۸	تقریر برهان
۲۹	حقیقه الغناء و الفقر
۳۱	برهان نظم
۳۱	معنی لغوی نظم
۳۱	معنای اصطلاحی نظم
۳۲	تقریر برهان نظم
۳۲	برهان نظم در صحیفه سجادیه
۳۶	درباره نظم آفرینش انسان
۳۸	برهان صدیقین
۳۸	تقریر برهان صدیقین
۳۹	برهان صدیقین در کلمات امام سجاده (ع)
۴۰	۳. شناخت خداوند به وسیله حس
۴۳	۴. شناخت خدا به وسیله قلب
۴۳	معنی قلب

۴۶	.....	فرق بین ادراکات عقلی و عرفانی
۴۸	.....	شرایط شناخت از راه قلب
۴۹	.....	۱. سلامتی دل
۵۰	.....	۲. قلب انسان گور نباشد
۵۱	.....	۳. دل از محبت دنیا و مافیها خالی باشد

فصل سوم: شناخت خدا از طریق آیات

۵۵	.....	معنی آیات
۵۵	.....	شناخت از طریق آیات
۵۷	.....	۱. آیات انفس
۵۸	.....	۲. آفرینش انسان
۶۱	.....	مراحل آفرینش انسان
۶۴	.....	ویژگی های آفرینش انسان در صحیفه سجادیه
۶۴	.....	۱. برگزیدن زیبایی های آفرینش در خلقت او
۶۵	.....	۲. درست اندام بودنش
۶۵	.....	۳. دادن نعمتهای فراوان پس از آفرینش
۶۶	.....	روزی انسان
۶۹	.....	خواب
۷۰	.....	حیات و زندگی
۷۱	.....	مدت معلوم و پایان معین در زندگی
۷۲	.....	آیات آفاق
۷۳	.....	حکمت خداوند در خلقت اشیاء
۷۵	.....	آیات الهی در قمر
۷۷	.....	آیات الهی در آفرینش شب و روز
۷۸	.....	شب و روز در صحیفه سجادیه
۷۸	.....	۱. خالق شب و روز خداوند قدوس است
۷۹	.....	۲. برای هر دو شب و روز مدت معین است

۳. در طول سال مدت شب و روز کم و زیاد می شود ۷۹
۴. شب برای آرام است ۸۰
۵. روز برای تأمین روزی و تأمین نیازهای انسان است ۸۱
- آیات خداوند در باران، رعد و برق ۸۱
- فواید ابر و باران ۸۵
- ضرر و خسارت های باران ۸۸
- آیات خداوند در کوه ها ۹۰
- نقش کوه ها در آب ۹۲

فصل چهارم: صفات خدا

- مقدمه ۹۵
- نظریات مختلف درباره مورد صفات ۹۵
۱. مجسمه ۹۵
۲. معطله ۹۵
۳. امامیه ۹۶
- تقسیمات صفات خداوند ۹۶
- الف - صفات ذاتی و فعلی ۹۶
- ب - صفات حقیقی ۹۶
- ج - صفات تنزیهی و تشبیهی ۹۷
- د - صفات ذاتی و خبری ۹۷
- هـ - صفات ثبوتیه و سلبيه ۹۷
- صفات خداوند در صحیفه سجاده ۹۸
- صفات ثبوتیه ۹۸
- عالم ۹۸
- تعریف علم در لغت و اصطلاح ۹۸
- علم خداوند قدوس ۹۹
۱. علم خدا به ذات خود ۹۹

۲. علم خدا به اشیاء قبل از ایجاد آنها ۹۹
- الف - دیدگاه مشائین ۱۰۰
- ب - دیدگاه‌های اشراقین ۱۰۰
- ج - دیدگاه ملاصدرا ۱۰۰
- دلیل بر علم خداوند قبل از ایجاد و اشیاء ۱۰۱
- علم خدا به اشیاء بعد از ایجاد آنها ۱۰۲
- علم خداوند بعد از ایجاد اشیاء در صحیفه سجادیه ۱۰۳
- قدرت ۱۰۶
- قدرت در لغت ۱۰۶
- قدرت در اصطلاح ۱۰۶
- قلمرو قدرت خدا ۱۰۷
- اقوال در قدرت خداوند ۱۰۷
- قدرت خداوند در صحیفه سجادیه ۱۰۸
- قادر بودن خداوند ۱۰۸
- عمومیت قدرت خداوند ۱۰۹
- برهان عقل بر عمومیت قدرت ۱۰۹
- موارد عمومیت قدرت و نامتناهی بودن قدرت خداوند در صحیفه سجادیه ۱۱۱
- حیات خداوند ۱۱۲
- موارد حیات خداوند در صحیفه سجادیه ۱۱۲
- عزیز بودن خداوند ۱۱۵
- عزیز بودن خداوند در صحیفه سجادیه ۱۱۵
- غنی بودن خداوند ۱۱۶
- دلیل بر غنی بودن خداوند ۱۱۶
- وصف غنی ۱۱۶
- غنی بودن خداوند در صحیفه سجادیه ۱۱۶
- اراده خداوند ۱۱۸
- معنی اراده ۱۱۹

۱۱۹	دلیل بر مرید بودن خداوند
۱۲۰	موارد مرید بودن در صحیفه سجادیه
۱۲۲	مدرک بودن خداوند
۱۲۲	مراد از ادراک
۱۲۳	موارد سمیع و بصیر بودن خداوند در صحیفه سجادیه
۱۲۳	ابدی و ازلی بودن خداوند
۱۲۴	ابدی و ازلی بودن در صحیفه
۱۲۴	موارد اول و آخر بودن خداوند در صحیفه سجادیه
۱۲۵	الرحمن، الرحیم
۱۲۵	معنی رحمن و رحیم
۱۲۶	موارد رحمت خداوند در صحیفه سجادیه
۱۲۹	الحکیم
۱۲۹	حکیم بودن خداوند
۱۳۰	موارد حکیم بودن در صحیفه سجادیه
۱۳۲	حلیم بودن خداوند
۱۳۵	صفات سلبيه خداوند
۱۳۸	نفی ضد
۱۴۰	نفی شریک
۱۴۱	دلیل بر نفی شریک
۱۴۲	نفی رؤیت
۱۴۵	نفی جسمیت و مکان و زمان، جهت و محل
۱۴۷	نفی حلول

فصل پنجم: آثار معرفت

۱۵۰	مقدمه
۱۵۰	۱. خوف
۱۵۹	۲. رجاء، امید
۱۵۹	رجاء و امیدواری چند تا اقسام دارد

۱۵۹	امید و اعتقاد به خداوند
۱۶۳	ناامیدی از خداوند
۱۶۴	نوامیدی از نظر قرآن
۱۶۵	۳. اطمینان قلب
۱۶۷	۴. آمادگی برای آخرت
۱۶۸	الف - درخواست عطا حسنه در آخرت
۱۶۹	ب - امام (ع) که بالاترین درجه معرفت خداوند را دارد، و عارف العرفاء هستند
۱۶۹	دعا محبوبیت آمادگی آخرت
۱۷۱	۵. مؤحد بودن
۱۷۳	توحید چیست معنی توحید چیست؟
۱۷۴	توحید در ذات
۱۷۷	توحید صفاتی
۱۷۹	توحید افعالی
۱۸۳	توحید در عبادت
۱۸۳	عبادت
۱۸۳	معنی لغوی
۱۸۴	اقسام عبادت
۱۸۴	آثار عبادت
۱۸۵	موانع عبادت
۱۸۵	الف - سستی و کاهلی
۱۸۵	ب - عجب
۱۸۶	د - روزی
۱۸۶	۶. اعتراف گناه
۱۸۹	۷. شکر
۱۹۱	حد شکر
۱۹۲	۸. خضوع و خضوع

۹. توکل ۱۹۴
- توکل فقط و فقط بر خدا ۱۹۶

فصل ششم: جمع بندی و استنتاج

- فصل اول: کلیات ۱۹۹
- فصل دوم: امکان شناخت ذات خدا و ابزار شناخت خدا ۱۹۹
- فصل سوم: شناخت خدا از طریق آیات ۲۰۲
- فصل چهارم: صفات خدا ۲۰۳
- فصل پنجم: آثار معرفت ۲۰۸
- فهرست منابع و مآخذ ۲۱۲

فصل اول

کلیات

زندگانی امام سجاد علیه السلام

علی بن الحسین امام سجاد علیه السلام در ۱۵ جمادی الاولی سال ۳۶ هـ یا ۳۸ هـ به جهان چشم گشوده، ایشان فرزند، سید شباب جنة حضرت امام حسین بن علی علیه السلام بوده، و جدش حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام بوده که در وقت ولادتش مشغول در جنگ جمل بوده، و سه سال در سایه جدش زندگی گذارند؛ و بعد از در سایه امامت عمویش امام حسن علیه السلام می زیست، و سپس در سایه امامت پدر بزرگوارش حضرت اباعبدالله امام حسین علیه السلام زندگی خود را ادامه داد.

حوادث مهمی که در زمان ایشان رخ دادند، بستن اسبها خود لشکریان بنی امیه در مسجد نبوی، قیام پدر بزرگوارش، و واقعه فاجعه آمیز کربلا، اسیر شدن همراه مخدرات عصمت و بردن ایشان در بازار کوفه و شام، و در دربار یزید ملعون.

هرچند این واقعیات پر از مصائب بودند، ولی امام علیه السلام که حزن و غم شدید هم داشت ولی از فریضه خود چنین پاسداری نموده که الآن حیات «اسلام» مرهون منت ایشان است.

خلفای معاصر امام سجاد علیه السلام: ۱. معاویه ۲. یزید ۳. معاویه ثانی ۴. مروان ۵. عبدالملک ۶. ولید بن عبدالملک بودند. (۱)

اینها همه ظالمترین مردم، دشمن خدا بودند، که امام علیه السلام را به وجه این که محافظ دین خدا بوده. آزارهای بسیار داده اند امام علیه السلام کاملاً از دین محافظت می کرد، از کربلا تا آخر عمرش یک لحظه زندگیشان

۱. درباره حالات تفصیلی خلفاء بنی امیه می توان به کتابهایی ذیل مراجعه کرد تا مشکلات امام سجاد علیه السلام واضح شوند:
 ۱. تاریخ یعقوبی، ج ۲، مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، بیروت، لبنان، ۱۴۱۳ هـ.ق. ۲. تاریخ الخلفاء سیرطی، ۳. امامه و السیاسة، ابن قطیبه دینوری، ۴. ارشاد شیخ مفید و....

بدون محافظت اسلام، بدون یاد خدا، نگذشت.

در شب و روز هزار رکعت نماز می خواند، هم در شبانه به فقرا مدینه غذا می رساند.

ایشان، زین العابدین، افضل الناس، و ذالثنفات^(۱) بوده، (شافعی) درباره امام علیه السلام می گویند: «وجدت علی بن حسین (و هو أفضاه أهل المدینة) یقول علی خبر الواحد»^(۲) علی بن حسین علیه السلام که فقیه ترین مردم مدینه بوده بر خبر واحد تکیه می کرد.

امام سجاد علیه السلام که دورانی زندگی ایشان به خلفاء خبیث بنی امیه برخوردار بوده، و بنی ائمه می خواستند کل دین خدا را از بین ببرند، امام علیه السلام در شرایط سخت، این طوری اسلام را نگهداشت که اسلام به صورت سالم و صحیح به دست ما رسیده.

امام علیه السلام در چنین زمان، چنین مردمی را به شیوه ای غیر مستقیم به سوی دین اصیل و دینداری درست دعوت نمود، نه از شیوه زانی مستقیم مثل «خطابه و نامه» و نه از شیوه عمل مستقیم مانند «قیام» استفاده کرد، بلکه از شیوه زانی غیر مستقیم یعنی «دعا» و شیوه عملی غیر مستقیم مانند، عبادت، مکارم اخلاق و.. مردم را به سوی دین و اخلاق متوجه ساخت.^(۳)

سرانجام در سن ۵۷ سالگی به دست ولید بن عبدالملک ملعون مسموم شده و به طرف مالک «حقیقی و خالق کائنات» پرواز کرد و به دست جدش حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله آب کوثر نوشید، مدت امامت ۳۵ سال بود.

معرفی اجمالی صحیفه سجادیه

صحیفه سجادیه مجموعه دعاهای امام سجاد علیه السلام است، دعاهایی که شیوه تعظیم و تقدیس الهی، حمد، شکر، ذلت و انکساری در مقابل خدا، اعتراف و تقصیر در برابر خدا، روش زندگی در دنیا، چگونگی رفتار بین مردم، را به انسانها تعلیم می دهد، و نشان دهنده راه حق، راه نجات انسان هستند.

۱. لقب امام، چون پیشانی در اثر سجده پینه بسته بوده.

۲. رسول جعفریان، حیات فکری و سیاسی امامان شیعه علیهم السلام، ۱۴۲۷، ص ۲۶۰، به نقل از: ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۱۵، ص ۲۷۴.

۳. اقتباس از: آشنایی اجمالی به صحیفه، استاد محترم محمدعلی مجید فقیهی.

در دعاهای صحیفه سجادیه به انحاء مختلف اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی، تربیتی، خانوادگی، عرفانی، فلسفی، کلامی، سیاسی، طبیعی، مادی، معنوی، علمی، دنیوی و اخروی، تربیتی، سخن گفته شده است، و از لحاظ بلاغی و ادبی، جایگاه والایی دارد. (۱)

نام‌های صحیفه سجادیه:

صحیفه سجادیه به مرور زمان به نام‌های مختلف چاپ شده است، که با ترتیب ذیل اند: صحیفه ثانیه، صحیفه ثالثه، صحیفه رابعه، صحیفه خامسه، صحیفه سادسه، صحیفه کامله، سجادیه، که اخیراً چاپ شده، به این دلیل کامله گفته شده است که دعاهای که در نسخه‌های قبل ساقط شده بودند، در این نسخه کامل نوشته شده‌اند. اولین بار صحیفه سجادیه، توسط سید نجم الدین ابوالحسن محمد بن الحسن علوی گردآوری شده است. (۲)

صحیفه جامعه سجادیه که در عصر حاضر، توسط آقای موحد ابطحی، گردآوری شده، جامعه به این دلیل گفته شده که همه نسخه‌های چاپ شده قبلی را جمع کردند، صحیفه سجادیه را، «زبور آل محمد»، «انجیل اهل بیت»، و «اخت القرآن» نیز گفته شده است. (۳)

تعداد ادعیه صحیفه:

تعداد دعاهای صحیفه سجادیه موجود پنجاه و چهار می‌باشد، در حالی که در مقدمه صحیفه، درباره ۷۵ دعا سخن گفتند و فرمودند که ۱۱ عدد از توسط خود راوی مفقود شده، سپس ده تا بعد از آن مفقود شده‌اند، و ۵۴ دعا نزد ما موجود می‌باشند.

در نسخه‌ها، بعد از ذکر ۵۴ تا دعاها، ملحقات صحیفه سجادیه نیز ذکر شده‌اند، که آن هم دعاهای حضرت امام سجاده علیه السلام هستند.

۱. نقل شده است که این کتاب به توسط مرعشی نجفی به دست مفتی بزرگ اهل سنت در مصر، شیخ طنطاوی، جوهری رسیده، وقتی خواند، گفت، من هرچه می‌نگرم آن را فوق کلام مخلوق و دون کلام خالق می‌یابم.
۲. عباد الدین حسین اصفهانی، ترجمه: صحیفه سجادیه، نوبت چاپ چهارم، تاریخ نشر ۱۳۷۸.
۳. الذریعه، ج ۱۳، کتابخانه اسلامیه، طبع اولی، ص ۳۴۵؛ نور الانوار، ج ۶۶، ص ۱، إن الصحیفه متواترة بین الفریقین حتی أن الغزالی و غیره سموها انجیل اهل البيت و زبور آل محمد، معالم العلماء، ص ۱.

آقای آیه الله موحّد ابطّحی، در جامعه ۲۷۰ دعا را ذکر نموده‌اند^(۱).

تراجم و شروح صحیفه:

تراجم، شروح، و فرهنگنامه که درباره صحیفه نوشته شده‌اند، تقریباً ۵۵ می‌باشند، که بعضی از آنها، ناقص‌اند، ما فقط ۲۷ تا نام‌های شروح را ذکر می‌کنیم، و برای تشریح بیشتر کتابشناسی صحیفه سجّادیه حواله می‌دهیم.^(۲)

۱. آمال العارفین فی شرح صحیفه سید الساجدین، میرزا عبدالوهاب بن محمد صالح برغانی قزوینی، فقط یک جلد، در کتابخانه مرعشی نجفی موجود می‌باشد.

۲. اسفار الداعین علی شرح صحیفه سید العابدین.

محمد بن علی بن احمد شامی، نسخه این در کتابخانه عمومی خدابخش هندوستان موجود می‌باشد.

۳. تبیان اللغة.

محمد علی بن محمد نصیر گیلانی، آستان قدس رضوی موجود می‌باشد.

۴. اللغة الرضویة فی شرح الصحیفه السجّادیه.

قاضی بن کاشف الدین محمد اردکانی یزدی.

در مرکز احیا میراث اسلامی قم، موجود می‌باشد.

۵. تعلیقات علی الصحیفه سجّادیه.

ملا محسن مرتضی فیض کاشانی.

در کتابخانه مرعشی نجفی موجود می‌باشد.

۶. حاشیه صحیفه سجّادیه.

سید محمد باقر بن محمد حسینی استرآبادی، میرداماد در کتابخانه مرعشی نجفی موجود می‌باشد.

۷. حاشیه علی الصحیفه الکامله.

۱. موحّد ابطّحی، صحیفه سجّادیه جامعه، قم، مؤسسه امام المهدی، چاپ پنجم.

۲. برای آشنایی تفصیلی درباره شروح و تراجم صحیفه سجّادیه رجوع کنید و به جزوه آشنایی به صحیفه سجّادیه، گزارش، استاد محترم محمد علی محمد فقیهی و به کتاب ماه دین، شماره (۵۱، ۵۲)، مقاله کتاب‌شناسی تفصیلی، سید محمد محسن حکیم.

ابوجعفر محمد بن منصور بن احمد بن ادریس حلی.

در کتابخانه آستان قدس رضوی موجود می باشد.

۸. حدیقه قطب شاهی، علی بن طیفور بسطامی.

۹. حدیقه للهلالیه.

بهاء الدین محمد بن حسین عاملی، شیخ بهایی.

۱۰. ریاض العارفین فی شرح صحیفه سید الساجدین.

شاه محمد بن محمد دارابی شیرازی.

در اکثر کتابخانه موجود می باشد.

۱۱. ریاض السالکین.

سید علی خان مدنی هندی.

شرح مفصّلی، در اکثر کتابخانه موجود می باشد.

۱۲. شرح صحیفه سجاده، ملارضا علی طالقانی.

در کتابخانه آستانه قدس رضوی موجود می باشد.

۱۳. شرح صحیفه سجاده.

میرزا سلیمان بن محمد گیلانی تنکابنی.

در مرعشی نجفی، قم، موجود می باشد.

۱۴. شرح صحیفه سجاده.

علی بن زین الدین بن محمد بن حسن صاحب معالم عاملی، در کتابخانه آستان قدس رضوی موجود

می باشد.

۱۵. شرح صحیفه سجاده.

سید علی بن مرتضی طیب موسی.

در مرکز احیاء میراث اسلامی قم نگهداری می شود.

۱۶. شرح صحیفه حلی.